

Systemisch werken

Anke Savenije, Justine van Lawick en Ellen Reijmers

Systemisch werken

Een relationeel kompas voor hulpverleners

De Tijdstroom, Utrecht

© De Tijdstroom uitgeverij, 2018

Omslagontwerp: Michiel van Kleef, Schoon Ontwerp, Utrecht

Tekeningen: Mila Van Goethem

Uitgegeven door De Tijdstroom uitgeverij bv, Postbus 775, 3500 AT Utrecht.

Internet: www.tijdstroom.nl.

E-mail: info@tijdstroom.nl.

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Waar dit mogelijk was is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken eenieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht, Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp. Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 5898 3169

NUR 777

Inhoud

- Inleiding – 7
- 1 Bestaat het gezin? – 11**
- 2 Een systemische bril – 25**
- 3 Hulpverleners: een persoonlijk vak – 43**
- 4 Zo gaat het niet langer – 55**
- 5 Kennismaken; het begin van de werkrelatie – 63**
- 6 In kaart brengen – 79**
- 7 De positionering van de hulpverlener – 93**
- 8 Spreken – met wie? – 105**
- 9 Individuele kwetsbaarheid in context – 131**
- 10 Meervoudige complexe problematiek – 153**
- 11 De systemische hulpverlener in actie – 173**
- 12 Verandering: een epiloog – 195**
- Literatuur – 205
- Over de auteurs – 221
- Register – 223

Inleiding

Uitgangspunten

Dit boek is bedoeld voor hulpverleners die in hun werk met gezinnen, familieleden, partners, ouders, volwassenen en kinderen, al dan niet met individuele pathologie en soms met gecompliceerde netwerken er omheen, handvatten willen hoe daar systemisch mee te werken. Systemisch werken houdt in dat gekeken wordt naar de context waarin mensen leven en waarin problemen en klachten zich voordoen. Dat kan betekenen dat er sprake is van gesprekken met meerdere personen: familieleden, naasten, of andere mensen. Dit wordt ook maatschappelijk steeds meer verwacht en in vele zorgprogramma's vermeld. Het kan ook betekenen dat de hulpverlener in gesprekken met individuen aandacht besteedt aan wie er allemaal een rol spelen in het leven van de cliënt en wie er betrokken zijn bij de problemen.

Veel hulpverleners vinden het lastig hoe ze in individuele gesprekken degenen die niet aanwezig zijn, toch naar voren kunnen halen. En gesprekken met meerdere mensen worden snel ervaren als gecompliceerd. Alle aanwezigen, maar ook mensen die niet aanwezig zijn maar wel van invloed, hebben meestal hun eigen ideeën over wat er aan de hand is en wat er moet gebeuren. En omdat het bijna altijd gaat om relaties die 'er toe doen' kunnen emoties hoog oplopen zowel bij familieleden als bij andere betrokkenen. Als hulpverlener is het vaak moeilijk om het overzicht te bewaren, rekening te houden met de vele perspectieven, niet door de ernst van de problemen meegesleept te worden of in de hectiek van het gesprek vast te lopen.

Hulpverleners die systemisch werken, kunnen kiezen uit meerdere invalshoeken en vele interventies. Ondanks deze brede waaier aan mogelijkheden zijn er globale handvatten te formuleren die kunnen dienen als rode draad bij systemisch werken, zowel met individuen als met paren, met ouders of in groepen en netwerken.

Het boek is praktijkgericht. Maar voor een goede praktijk is een duidelijk theoretisch kader onontbeerlijk: een 'systemische bril'. Dat zijn aannames die de basis vormen van systemisch werken en kleuren hoe de hulpverlener kijkt, zich opstelt en handelt. Een systemische bril impliceert een specifieke wijze van kijken naar 'gewone' relaties en dagelijkse interacties, maar ook naar problemen in relaties, naar de rol van de hulpverlener en naar wat mogelijk verandering kan geven. De systemische bril stuurt het handelen. In het boek wordt veel aandacht besteed aan wat dit in de praktijk inhoudt. Dit wordt

geïllustreerd met verschillende praktijkvoorbeelden en toepassingen, en ondersteund door vele vaardigheden en technieken. Zo vormt het boek een 'kompas' voor hulpverleners om op koers te blijven en een reflectieve positie te verkrijgen of te behouden.

Opbouw

Het boek is opgebouwd uit twaalf hoofdstukken. In hoofdstuk 1 wordt beschreven door welke lenzen men naar families kan kijken. Dat wordt geïllustreerd aan de hand van een 'gewone' familie: de familie Dufour. Voorbeelden ontleend aan die gewone familie illustreren ook hoofdstuk 2 waarin wordt ingegaan op de geschiedenis van de systemische hulpverlening. De uitgangspunten die gezamenlijk de 'systemische bril' vormen, worden ook in dat hoofdstuk beschreven: het denken in samenhangen, aandacht voor het verschil tussen intentie en effect, voor feedback, voor relationele processen, voor meerstemmigheid en voor steunbronnen en veerkracht. Hoofdstuk 3 gaat in op hoe ook hulpverleners leven en werken in een waaier van contexten die hun invloed hebben.

In hoofdstuk 4 wordt aandacht besteed aan hoeveel er vaak al gepasseerd is voordat mensen in hulpverlening komen, wat hen motiveert om hulp te zoeken en wat redenen kunnen zijn om familieleden of anderen in die hulpverlening te betrekken. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van situaties bij de familie Dufour en door andere voorbeelden. In hoofdstuk 5 wordt aandacht besteed aan factoren die voor hulpverleners niet onbekend zijn, maar desondanks in gesprekken vaak onbesproken blijven: hoe de kennismaking al begint ruim voordat er sprake is van een daadwerkelijk hulpverleningsgesprek, de invloed van de verwijzing en het belang van de ruimte waar een gesprek plaatsvindt.

In hoofdstuk 6 wordt concreet besproken hoe problemen, relaties en de contextuele inbedding van problemen systemisch in kaart kunnen worden gebracht. Hoe iedere hulpverlener daarbij vanaf de start, maar ook tijdens het hele hulpverleningsproces, een specifieke positionering inneemt en welke positioneringen belangrijk zijn in systemische hulpverlening, komt in hoofdstuk 7 aan de orde. Hoofdstuk 8 gaat vervolgens over de diverse settings waarin systemisch gewerkt kan worden: individueel, met paren, ouders, gezinnen en grotere netwerken. Aandacht wordt besteed aan de redenen om voor een specifieke setting te kiezen, de implicaties ervan en hoe settingwis-

selingen, mits zorgvuldig gekozen en voorbereid, het hulpverleningsproces kunnen ondersteunen.

Hoofdstuk 9 en hoofdstuk 10 behandelen hoe systemische kaders en positioneringen vastgehouden kunnen worden in omstandigheden waarin dit moeilijk kan zijn. In hoofdstuk 9 wordt dit uitgewerkt wanneer individuele psychische kwetsbaarheid en psychiatrisch gediagnosticeerde problemen een rol spelen. Hoofdstuk 10 belicht hoe systemisch gewerkt kan worden met families waar sprake is van meervoudige en complexe problematiek.

In hoofdstuk 11 wordt een groot aantal vaardigheden en technieken beschreven die systemisch werkende hulpverleners in hun handelen ondersteunen.

En tot slot is hoofdstuk 12 gewijd aan het belangrijke thema van verandering. Over de factoren die bijdragen aan verandering, in de hulpverlening in het algemeen en in systemische hulpverlening in het bijzonder. Maar ook over het ongewisse van verandering, die maakt dat het belangrijk is dat een hulpverlener alert blijft voor de effecten van wat zij doet en voor de vele invloeden die kunnen meespelen.

Enkele opmerkingen

Dit boek is bestemd voor zowel Vlaanderen als Nederland. Dat blijkt soms uit het taalgebruik, het blijkt ook uit de auteurs naar wiens gedachtegoed in het boek verwezen wordt. De wens was om vooral te verwijzen naar Nederlandstalige literatuur. Dat is voor een groot deel gelukt. Maar met name de oudere literatuur, van auteurs die het vak mee hebben ontwikkeld, is niet altijd vertaald. Die literatuur is dus Engelstalig.

In het boek is geprobeerd om de verschillende sociale contexten waarin mensen leven regelmatig aan bod te laten komen: cultuur, gender, sociale klasse, persoonlijke omstandigheden en het belang van maatschappelijke invloeden komen steeds terug.

Verder hebben we, ook in dat kader, geworsteld met het persoonlijk voornaamwoord. Of meer concreet: wordt het nu 'zij' of 'hij' wanneer het gaat over hulpverleners. Officieel is nog de regel dat 'hij' het 'neutrale' persoonlijke voornaamwoord is en dit wordt ook in Nederlandse vakliteratuur nog algemeen gebruikt. Maar die regel is inmiddels aan het veranderen. Hulpverleners zijn vaak vrouwen, 'hij' wordt niet meer gezien als 'neutraal' en in de internationale gezinstherapieliteratuur, met name de Engelse, wordt steeds meer gesproken van *she*. We hebben besloten te variëren: in sommige hoofdstukken is het 'zij' geworden, in andere 'hij'.

Het boek wordt aangevuld door een online leeromgeving met illustraties, aanvullende literatuur, ondersteuning in de praktijk en oefeningen. Illustraties zijn bijvoorbeeld korte filmpjes van de pioniers of illustraties van het thema van een hoofdstuk. Bij aanvullende literatuur vindt men suggesties voor extra artikelen of boeken die dat wat in een hoofdstuk beschreven staat verder verdiepen en verrijken. Ondersteunend materiaal zijn formulieren, schema's, relevante websites. En in de categorie 'oefeningen' worden oefeningen beschreven die men individueel of in een intervisie- of opleidingsgroep kan doen. De leeromgeving is te bereiken via www.tijdstroom.nl/leeromgeving. We hopen dat dit boek, aangevuld met de online leeromgeving, een kompas vormt voor hulpverleners die systemisch willen werken en de basis legt waarop ze vervolgens hun expertise en vaardigheden zodanig kunnen uitbouwen dat die past bij henzelf, bij hun doelgroep en bij de setting waarin zij werken.